

ЛЕКЦІЯ № 7

ЛЮДИНА Й СУСПІЛЬСТВО. СОЦІОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ.

(2 години)

ПИТАННЯ:

1. Особистість як предмет аналізу соціології.
2. Соціологічні підходи до вивчення особистості та її місця в суспільстві.
3. Соціологічна структура особистості.
4. Основи суспільного життя особистості.
5. Соціалізація особистості.
6. Етапи та моделі соціалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАННИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зборовский Г. Е. Общая социология: Курс лекций: 2-е изд., доп. – Екатеринбург, 1999.
2. Ионин Л. Г. Социология культуры: Учеб. пособ.: Изд. 3-е, доп. – М.: Логос, 2000.
3. История социологии в Западной Европе и США. – М.: Норма-Инфра, 1999.
4. Кон И. С. Социология личности. – М.: Политиздат, 1967.
5. Кравченко А. И. Социология: Учеб. для вузов. – М.: Логос, Екатеринбург: Деловая книга, 2000.
6. Павличенко П. П., Литвиненко Д. А. Соціологія: Навч. посібник. – К.: Лібра, 2000.
7. Социология: Классические и современные парадигмы: Хрестоматия. – М.: АНКИЛ, 1998.
8. Социология личности. – Вильнюс, 1989.
9. Якуба О. О. Соціологія. Навч. посібник для студ. – Харків: Константа, 1996.

1. Особистість як предмет аналізу соціології.

При вивченні особистості слід взяти до уваги те, що людина сама по собі являє систему зі складною структурою. Але соціологію найбільш цікавить суспільне виявлення природи людини як продукту суспільства, як надзвичайно пластичну істоту, здатну до значних соціальних адаптацій та генерацій.

Вивчаючи особу, слід розділити поняття "людина", "індивід", "індивідуальність", "особа", які часто ототожнюються.

Людина – найбільш узагальнене поняття, яке характеризує принципову різницю (біологічну) між людиною та твариною.

Індивід розуміється як окрема конкретна людина, як одиничний представник людського роду.

Індивідуальність визначається як сукупність рис, властивостей (природних, психічних, соціальних), що відрізняють одного індивіда від іншого.

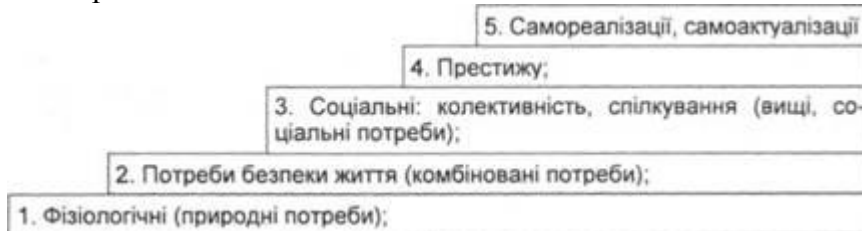
Поняття особистість - різноманітна. Воно характеризує "надприродну", соціальну властивість людини. З одного боку, цим визначається конкретний індивід як суб'єкт діяльності, з іншого - розуміється соціальна властивість індивіда як сукупність соціальних рис, характеристик, які інтегрувалися в процесі суспільної взаємодії.

Соціологію цікавлять і внутрішні детермінанти (фактори) соціальної поведінки. До них, перш за все, належать: потреби, інтереси, цінності. Люди в своїй життєдіяльності прагнуть забезпечити умови, засоби існування, реалізацію потреб, інтересів, цінностей.

Коли нам чогось не вистачає, ми відчуваємо потребу в чомусь, але водночас перебуваємо у залежності від цього чогось. Саме тому вважається, що потреба - стан живої істоти, який виражає його залежність від того, що і становить умову його існування. Задоволення потреби - процес повернення організму в стан рівноваги.

Потреби - це ті форми взаємодії людини зі світом (духовні чи матеріальні), необхідність яких обумовлена особливостями відтворення і розвитку її біологічної, психологічної, соціальної визначеності, і які тою чи іншою мірою відчуваються, усвідомлюються людиною. Потреби демонструють протиріччя між необхідним і наявним. Це - потреба в чомусь, необхідність чогось, що забезпечує її існування, збереження. Це – рухома сила людської активності, причина багатьох наших дій.

Першим, хто розібрався в структурі потреб, виявив їх роль та значення, був американський психолог А. Маслоу. Послідовність та задоволення потреб та їх ієрархію можна відтворити в такій схемі:

Кожна група потреб по-своєму виявляються у людини, з різною силою та інтенсивністю. Якщо природні потреби (нижчі) притаманні всім людям в рівній мірі, то вищі (штучні) - в неоднаковій. У цілому, вищі потреби сильніше диференціюють людей, розрізняють одного від другого, ніж нижчі, природні. Де починаються вищі потреби, там, власне кажучи, починається формування особистості. В результаті виникає двоспрямований процес: потреби керують людиною, а вона формує їх зміст. Чим вищі запити особи, тим складніший процес формування потреб.

Наступний елемент, котрий виявляє сутність природи особистості, є інтерес. Інтерес - це усвідомлення потреб особистості. Це спрямованість дій індивіда залежно від можливості задоволення тієї чи іншої потреби, одна із рушійних сил поведінки та діяльності особи. Разом із потребами інтереси становлять основу цінності.

Цінність виступає як закріплене ставлення людини (ідеї, уявлення, переживання, установки) до елементів навколишнього світу, які визначають вибір засобів і методів діяльності і їх застосування в соціальній практиці. Цінностями можуть виступати предмети людських прагнень, устремлінь, бажань, а також процеси, явища, ідеї. Вони виявляються у формі ідеалу (абстрактне уявлення), в елементах матеріальної та духовної культури, соціальних цінностях. Кожній людині притаманна індивідуальна ієрархія особистих цінностей, що дозволяє говорити про таке поняття, як шкала цінностей. Все це пов'язує духовну культуру суспільства з духовним світом людини. Цінності та потреби тісно взаємопов'язані. Це - два боки єдиного цілого. Якщо потреби - це спонукальна сила, яка коріниться всередині людини, то цінність визначає ті об'єкти, котрі задовольняють цю потребу. Соціологія виділяє, а також застосовує кілька типів інтересів особистості:

- інтерес-ставлення;
- інтерес-дія (як практичний вияв інтересу шляхом участі людини у певному виді діяльності);
- інтерес-установка (сформоване при довготривалій дії спрямоване ставлення);
- інтерес-орієнтація (виділення одного інтересу як головного із ряду інших).

Ставлення людини до інтересів та цінностей характеризують мотиви (мотивація). Вони характеризують людину насамперед як суб'єкта. Це - усвідомлена потреба особи у досягненні певних цілей, бажаних умов діяльності.

Мотив, на відміну від потреби, – з'ясована причина поведінки, осмислена дія. усвідомлені наміри.

У класифікації мотивів виділяють матеріальні та духовні як основні, а також економічні, політичні, соціальні, ідеологічні тощо. Людина прагне здобути те, чого потребує, те, що цінить, відповідно орієнтує поведінку на конкретні цінності, причому свідомо. А це і є властивість мотиву поведінки.

Ми характеризуємо людину як особистість, залежно від того, на які цінності вона зорієнтована і чи збігаються вони із суспільновизнаними. Але цінності відображають не просто дефіцит, потребу людини в чомусь, але і процес соціального порівняння. У процесі суспільного життя люди порівнюють себе з іншими. Все це виражає прагнення до самореалізації та самоутвердження. Система цінностей виступає і як механізм, і як результат соціального порівняння, способу упорядкування елементів культури.

Поведінка та діяльність людини, крім того, визначається різними соціальними позиціями (статусами), які вона займає, і соціальними функціями (ролями), котрі виконує, соціальними нормами та цінностями, які прийняті в соціальній системі. До числа елементів соціальної системи можуть входити різні ідеальні елементи (вірування, уявлення). Соціальні норми - загальні правила поведінки в різних ситуаціях, які поширюються на всіх членів суспільства.

Рис. 3

Нами розглянуті далеко не всі елементи особи як соціальної системи, а лише основні, які певною мірою характеризують особистісну природу. Більш поглиблений аналіз особи як системи здійснює теорія особистості та соціальна психологія.

Сьогодні соціологія використовує ряд сучасних теорій особистості, які з різних позицій описують природу формування особи. "Матеріалістичне" вчення людини базується на теорії дарвінізму і впливі суспільних факторів. Якщо підійти до вивчення суспільства з позицій дослідження закономірностей взаємодії суспільства і людини, економічних і соціальних факторів в історичному процесі, то відповідна теорія є теорією "соціально-історичного детермінізму", або соціально-історичною теорією суспільства, де історія подається як процес діяльності людини, яка має свої цілі. Основними принципами цієї теорії особистості (іноді її називають марксистською) є встановлення залежності особи від об'єктивних, суспільно-економічних, соціально-культурних, предметно-діяльних чинників.

Згідно з іншою концепцією ("рольова теорія особистості", розроблена Дж. Морено, Т. Парсонсом, Р. Мертоном), елементом соціального аналізу є не діючий індивід а його роль. Кожна людина в різних групах займає певне визначене становище, з яким пов'язані і певні взірці поведінки. При цьому група і очікує від неї відповідну взірцям поведінку. Якщо виходити із даного розуміння соціальної ролі, то рольову поведінку особи можна аналізувати через її виконавчі функції.

Аналіз особистості буде неповним, якщо її розглядати відокремлено від природи та механізму соціальної дії та діяльності. Проблема соціальної дії та соціальної діяльності завжди була в центрі уваги соціологів минулого та сьогодення - як першоцеглина соціальної динаміки (соціального руху).

2. Соціологічні підходи до вивчення особистості та її місця в суспільстві.

Елементами соціальних систем є люди. Вхідження людини в суспільство відбувається через різноманітні соціальні спільноти: групи, інститути, організації та системи прийнятих у суспільстві норм і цінностей (культуру). Внаслідок цього людина залучена до багатьох соціальних систем, кожна з яких справляє на неї системоформуючий вплив. Вона стає не тільки елементом соціальної системи, а системою, що має складну структуру.

Будь-які соціальні утворення неможливо уявити без людини, її активної творчої діяльності, одним з наслідків якої і є соціальні спільноти. Адже людина як істота соціальна на

основі соціальних зв'язків і взаємодії творить групи, колективи, об'єднання, а згодом і спільноти. Саме особистість з'єднує всі ланки суспільного життя: макро-, мезо- і мікросередовища, робить їх полем власної творчої активності та осередком розгортання внутрішніх потенцій.

У соціології особистість розглядається не як продукт природи, а передусім як сукупність суспільних відносин, продукт суспільства.

Особистість як соціальна якість людини є предметом соціальних наук: філософії, соціології, психології та ін. Соціологія досліджує особистість як суб'єкт соціальних відносин, виділяючи в ній соціально-типові характеристики, які розвиваються під впливом соціальних інститутів, а також шляхи та канали зворотного впливу особистості на соціальний світ. Отже, специфіка соціологічного підходу до вивчення особистості полягає в тому, що він аналізує її суто соціальні характеристики.

Соціальне не протистоїть біологічному і не виникає з нього. З народження людина одержує таку тілесну організацію, в якій запрограмована можливість її універсального соціально-діяльного розвитку. Соціальне життя розвиває специфічні людські біологічні якості. Тому суспільне становище людини є її природним станом.

Соціологія по-різному трактує поняття «людина», «особистість», «індивід». Поняття «людина» є родовим, вказує на якісну відмінність людей від тварин, служить для характеристики всезагальних, притаманних усім людям якостей і особливостей, які знаходять свій вияв у назві «*homo sapiens*». «Індивід» означає конкретну людину, одиничного представника людського роду. «Особистість» служить для характеристики соціального в людині. Особистість, на відміну від людини, є продуктом не тільки природи, а й суспільства, суб'єктом соціальних процесів. Особистість — усталений комплекс якостей людини, набутих під впливом відповідної культури суспільства, конкретних соціальних груп і спільнот, до яких вона належить і до життєдіяльності яких залучена.

Поняття «особистість» вживається стосовно кожної людини, оскільки вона є носієм важливих рис певного суспільства. Головне в особистості — не абстрактна фізична природа, а її соціальна якість.

Термін «індивідуальність» означає особливі й специфічні якості природні, соціальні, фізіологічні, психологічні, успадковані й набуті, які відрізняють одну людину від інших, вплив на соціальні процеси та місце в них.

Узагальнено суспільна сутність людини конкретизується у понятті «особа», яке розкриває предметні ознаки індивідуальності щодо окремих соціальних структур — груп, колективів, організацій, рухів, партій, інститутів та інших спільнот. Саме поняття «особа» розкриває соціальну роль, яку відіграють окремі соціальні верстви у життєдіяльності суспільства.

Порівнюючи ці поняття, можна дійти висновку, що кожен індивід є людиною, і тільки під впливом суспільства він може стати особистістю. При цьому особистість є не тільки конкретним вираженням індивідуальності людини, а й втіленням соціально значущих рис і особливостей даного суспільства, його культури, норм та цінностей. Головним вбачається те, що особистість — це суб'єкт соціальних груп, спільнот та соціальних процесів, який може формувати нові соціальні утворення відповідно до власних інтересів.

Людина є об'єктом наукового інтересу різних соціогуманітарних наук. Основні проблеми особистості в різні часи і по різному трактувались представниками окремих соціологічних шкіл і напрямів.

Давньогрецька культурна традиція розробляла концепцію «людини розумної» (*homo sapiens*), яка утверджує думку про відмінність людини і тварини за ознакою розумності. Вона виявилася вельми плідною і стійкою; породила уявлення про всемогутність людського розуму і міцну раціоналістичну парадигму як у філософії, так і в соціології.

Принципово нове осмислення людини властиве християнству, яке, звільнивши її від влади Космосу і природи, поставило в залежність від Бога. Від цих часів людина богоподібна дістає певну самоцінність, незалежну від космогонічних сюжетів; зароджується ідеальне уявлення про неї як центральну та найвищу мету світобудови; всі явища світу сприймаються з точки зору

досвіду і цінностей людини. Особистість трактується як божественне начало. Християнство вважає людину безумовною цінністю.

Натуралістичні, позитивістські, прагматичні вчення розглядають «людину діяльну» (*homo faber*), ігноруючи с'утнісну відмінність між людиною і твариною; людина вважається особливим різновидом тварини, що має більшу сукупність природних ознак. Усі психічні й духовні феномени, згідно з цією версією, укорінені у відчуттях, інстинктах. Ця концепція знайшла своє втілення у вченнях О. Конта і Г. Спенсера, пізніше — в сучасній соціобіології.

Четверта антропологічна версія рішуче заперечує прогресивність «людини розумної», «людини богоподібної» і «людини діяльної», визнаючи їх як істоту прагнучу. Розум вона розцінює як глухий кут еволюції, наслідок втрати «волі до життя». У цій версії переважають ірраціональні мотиви і суб'єктивістські орієнтації.

Загалом етапи розвитку філософської антропології (вчення про людину) демонструють поступове ускладнення, зміну уявлень про людину та особистість. Соціологічні підходи до вивчення людини, незалежно від способу тлумачення понять «людина» та «особистість», визнають людську особистість своєрідним утворенням, що безпосередньо чи опосередковано виводиться з соціальних факторів.

Різноманітні соціологічні дослідження суті, змісту та якісних характеристик особистості намагаються визначити, які характеристики особистості зумовлюють її соціальну активність — біологічні чи соціальні, раціональні чи ірраціональні, індивідуальні неповторні особливості чи набір соціальних норм і цінностей суспільства, а також, що найкраще репрезентує особистість — її свідомість чи поведінка.

Зумовленість соціального життя людини біологічними чинниками і закономірностями висували на передній план соціальний дарвінізм та расово-антропологічний напрям. Нині такі ідеї характерні для соціобіології, яка вважає людину типовим представником тваринного світу. Критикуючи подібні погляди, соціологи зазначають, що вони виникли як протест проти марксової теорії особистості, яка інтерпретує людську природу як продукт соціальних сил.

Серед соціологічних вчень є концепції, які у ланцюгу «природне (біологічне) — соціальне» в людині абсолютизують першу або другу складову (соціобіологія — марксизм). Таке співвідношення може бути одним з критеріїв побудови типології соціальних теорій особистості.

Деякі соціологи розглядають співвідношення раціонального та ірраціонального у людині, що можна вважати наступним критерієм у класифікації соціологічних поглядів на особистість. Наприклад, у теоріях соціального прогресу (А. Тюрго, Ж. Кондорсе, І. Кант, О. Конт) переважає віра у всемогутність людського розуму та інтелекту. Згідно з цією концепцією соціальний прогрес людства є продуктом розумового розвитку і діяльності людини, залежить від її інтелектуальної основи. Пізніше М. Вебер розвиває ідею зростаючої раціональності суспільного життя, відштовхуючись від переконання у переході від афективної й традиційної діяльності особистості до ціннісно- та цілераціональної поведінки.

Прихильники психологічного напрямку в західній соціології ХІХ ст. (Г. Лебон у концепції «психології натовпу», У. Мак-Дугалл у теорії інстинктивізму, В. Парето) у соціальній дії та поведінці особистості вбачають перевагу нелогічних вчинків, які виступають в цих концепціях результатом чуттєвого стану людини, продуктом ірраціонального психічного процесу. У співвідношенні почуттів і розуму вони віддають пріоритет почуттям, які, на їх думку, є істинними рушійними силами історії.

Продовженням цих концепцій є соціологія фрейдизму. На думку Фрейда, початком і основою життя індивіда, в тому числі й соціального, є інстинкти, потяги і бажання, притаманні організму людини. Людська життєдіяльність є результатом боротьби двох основних інстинктів — сексуального та агресивного, які є рушійними прогресу, визначаючи діяльність різних соціальних груп, народів і держав. Ці погляди продовжуються у сучасному неофрейдизмі (Е. Фромм), який приділяє увагу соціальному в людині, розглядаючи ставлення індивіда до світу і собі подібних.

Нині в соціології переважає синтезований підхід до оцінки цих двох аспектів внутрішнього життя особистості та її соціальної поведінки, трактуючи особистість як сукупність раціональних і чуттєвих сутнісних якостей.

Ще одна група соціологічних теорій особистості розглядає співвідношення індивідуального та колективного, суспільного начал у людині. Концепції символічного інтеракціонізму та феноменологічної соціології на передній план висувають думки про зумовленість соціальних реалій світу індивідуальними прагненнями і бажаннями, втіленими у взаємодії суб'єктів або духовних взаємозв'язках особистостей.

Е. Дюркгейм започаткував традицію першості й вищості колективних уявлень, згідно з якою індивідуальний світ особистості визначається колективною свідомістю (уявленнями), індивідуальність особистості є похідною від надіндивідуальних колективних духовних феноменів, цілковито залежна і вторинна щодо них.

Зважаючи на свідомість або поведінку (діяльність) особистості, соціологічні концепції біхевіоризму зосереджуються на соціальній зумовленості поведінки і вчинків особистості, з'ясуванні причин і мотивів соціальної діяльності людини.

3. Соціологічна структура особистості.

Особистість, взаємодіючи із суспільством, виявляє свої характерні риси: самосвідомість, ціннісні орієнтації, соціальні відносини, автономність, внутрішню духовну структуру (потреби, інтереси, цінності, мотиви, соціальні норми, переконання, світоглядні принципи, смаки, звички та ін.). Соціологічний підхід до структури особистості враховує передусім особливості й механізми її соціальної поведінки. Вона має певні спонукальні чинники, до яких належать потреби та інтереси.

Найважливішим критерієм аналізу особистості є потреби — внутрішні стимули її активності, те, що забезпечує її існування і самозбереження. Американський соціолог Абрахам-Харолд Маслоу (1908—1970) виробив ієрархічну теорію потреб, поділивши їх на базові (постійні) та похідні (змінювані). Базові потреби розташовуються, згідно з принципом ієрархії, у висхідному порядку від нижчих (переважно матеріальних) до вищих (переважно духовних):

- фізіологічні та сексуальні потреби (у відтворенні людей, їжі, диханні, русі, одязі, житлі, відпочинку);
- екзистенціальні (у безпеці свого існування, впевненості у завтрашньому дні, стабільності суспільства, гарантованості праці);
- соціальні (у належності до колективу, групи чи спільноти, у спілкуванні, турботі про інших та увазі до себе, в участі у спільній трудовій діяльності);
- престижні (у повазі з боку інших, їх визнанні та високій оцінці своїх якостей, у службовому зростанні й високому статусі в суспільстві);
- духовні (у самовираженні через творчість).

Перші дві групи потреб Маслоу вважав первинними і вродженими, інші — набутими, наголошуючи на тенденції зростання потреб, заміни первинних набутими людиною.

Потреби відображають об'єктивну залежність людини від зовнішнього світу, соціального середовища, їх ще класифікують на природні та соціальні (створені суспільством). Природні потреби характеризують людину як біологічну істоту (потреба одягу, житла, їжі тощо), соціальні — продуктом суспільного життя, рівня розвитку людини (потреби духовної культури, спілкування з іншими людьми, необхідність трудової діяльності). З розвитком суспільства, набуття ним цивілізованих форм природні потреби людини соціологізуються. Це означає, що цивілізована людина потребує певного типу житла й одягу, їжі певної якості, що зумовлено конкретно-історичним розвитком суспільства, національними традиціями, релігією, моральними нормами.

Тісно пов'язаний з потребою інтерес. Він також має об'єктивно-суб'єктивну природу і є усвідомленням потреб. Потреби й інтереси виступають об'єктивною стороною діяльності й поведінки особи. Разом вони є основою ціннісного ставлення особистості до навколишнього

світу і використовуються для дослідження регуляторів соціальної поведінки. Суть соціологічного підходу до проблеми цінностей полягає в з'ясуванні їх ролі як з'єднувальної ланки між поведінкою особистості, з одного боку, та соціальними групами, спільнотами і суспільством — з іншого.

Цінність — суспільне ставлення особистості, яке переносить її потреби та інтереси на матеріальні та духовні явища, надає їм визначальних соціальних рис.

Звичайно, індивід оцінює предмет, не співвідносячи його зі своїми потребами та інтересами, а крізь призму існуючих у суспільстві ціннісних критеріїв, уявлень про справедливе, прекрасне, корисне тощо. Сукупність індивідуальних і суспільних, особистих, групових і спільнісних, засвоєних особистістю цінностей формує систему її ціннісних орієнтацій, якими вона керується у житті.

Ціннісні орієнтації — соціальні цінності, які спрямовують діяльність та соціальну поведінку особистості і поділяються нею.

Ціннісні орієнтації виступають як соціальні настанови людини, регулюють її поведінку.

Соціальні настанови — соціально визначені загальні орієнтації особистості, які відображають можливості особи діяти відповідно до об'єкта дії.

Людину як суб'єкта окреслюють мотиви, які характеризують її ставлення до інтересів і ціннісних орієнтацій.

Мотиви — усвідомлена потреба особистості-суб'єкта у досягненні певних цілей, бажаних умов діяльності.

Мотиви класифікують, виокремлюючи серед них основні — матеріальні, духовні, економічні, соціальні, ідеологічні, релігійні та ін. У свою чергу, кожен з них має свій внутрішній поділ: наприклад, у духовних мотивах вирізняють моральні, естетичні, релігійні, атеїстичні, філософські та ін. У системах мотивів виділяють домінуючі або периферійні, провідні або другорядні тощо.

Особистість є не тільки наслідком, а й причиною соціально значущих дій в певному соціальному середовищі. Економічні, політичні, ідеологічні та соціальні відносини певних історичних типів суспільства виявляються по-різному, визначаючи соціальну якість кожної людини, зміст і характер її практичної діяльності. Саме в процесі діяльності людина, з одного боку, інтегрує соціальні відносини навколишнього середовища, з іншого — виробляє своє особливе ставлення до зовнішнього світу. Вони виявляються в діяльності людини як особисте ставлення до дійсності. Соціальні відносини є тривкою системою зв'язків індивідів, що склалася в процесі їх взаємодії в конкретному соціальному середовищі. Соціальні відносини особистості виявляються в її діяльності й поведінці як її соціальні якості.

Соціальна якість людини — сукупність взаємопов'язаних елементів, які зумовлені особливостями соціальної взаємодії особистості з іншими людьми у конкретних історичних умовах.

До елементів, що складають соціальні якості людини, належать соціально визначена мета її діяльності; виконувани нею соціальні статуси і соціальні ролі; очікування щодо цих статусів і ролей; норми і цінності (культура), якими вона керується в процесі діяльності; система знаків, яку використовує; сукупність знань, що дають змогу виконувати прийняті на себе ролі та орієнтуватися в навколишньому світі; рівень освіти і спеціальної підготовки; соціально-психологічні особливості; активність і ступінь самостійності в прийнятті рішень.

Узагальнене відображення сукупності істотних соціальних якостей особистостей, що повторюються і становлять певну соціальну спільність, фіксується в понятті «соціальний тип особистості». При визначенні соціальної типології особистості за основу беруть категорію «суспільна формація». Зведення аналізу суспільної формації до аналізу особистості дає змогу розкрити в особистості істотне, типове, яке виявляється в конкретно-історичній системі соціальних відносин, у межах певного класу, соціальної групи, соціального інституту і соціальної організації, до яких ця особистість належить.

Кожна людина має власні ідеї, мету, думки і почуття. Ці індивідуальні якості визначають зміст і характер її поведінки. Однак для соціології істотне значення мають не індивідуальні, а

соціальні думки і почуття людей, що виявляються в їхніх діях. Об'єктом соціологічних досліджень є не інтереси і відносини окремої особистості, а інтереси і відносини людей, що володіють спільними соціальними характеристиками і живуть у схожих умовах, виконують соціальні дії у конкретних історичних умовах. Підстави для соціальної типологізації особистостей можуть бути найрізноманітніші, в тому числі системи потреб, соціальних інтересів, ціннісних орієнтацій тощо. Найважливіші з них — статус і роль в системі соціальних відносин.

Соціальний тип особистості — результат взаємодії історико-культурних і соціально-економічних умов життєдіяльності людини, сукупність повторюваних якостей людини як істоти соціальної.

Соціологія виокремлює такі типи особистості:

— ідеальний — втілює в собі особливості соціального ідеалу певного суспільства;

— нормативний — репрезентує сукупність якостей особистості, необхідних для розвитку даного суспільства;

— реально існуючий, або модальний — переважаючий тип особистості на певному етапі розвитку суспільства, який може суттєво відрізнятися від нормативного, а тим більше ідеального типів.

Інша типологія особистості побудована на уявній трикомпонентній структурі: гармонійний, традиційний, технократичний та неадагтований тип. Вона може бути корисна під час аналізу сучасних тенденцій розвитку українського суспільства.

Найважливіші компоненти структури особистості — пам'ять, культура і діяльність.

Пам'ять — система знань, засвоєних особистістю в процесі її життєдіяльності.

Вона є відображенням дійсності у формі як певної системи наукового знання, так і повсякденних знань відповідно до мети, яку переслідує особистість.

Культура особистості — сукупність соціальних норм і цінностей, якими вона керується в процесі практичної діяльності.

Постає як реалізація потреб та інтересів особистості, визначає особливості, взаємодії суб'єктів соціального процесу.

Діяльність — цілеспрямований вплив суб'єкта на об'єкт.

Поза відносинами суб'єкта та об'єкта діяльність не існує. Вона завжди пов'язана з активністю суб'єкта, яким у всіх випадках є людина або персоніфікована нею соціальна спільнота. Об'єктом діяльності можуть бути і людина, і матеріальні або духовні умови життя.

Особистість є соціально-історичною цінністю, її структурні елементи, взаємодіючи і розвиваючись, утворюють систему. Результатом цієї взаємодії є переконання — стандарт, за допомогою якого людина виявляє свої соціальні якості. Ці стандарти називають ще стереотипами (тривалі, повторювані). У свідомості людей вони постають як емоційно окреслені образи, що поєднують в собі елементи опису, оцінки; як спрощений, стандартизований образ будь-якого явища дійсності і як схема, що фіксує деякі риси явищ, інколи неіснуючі, приписувані цьому явищу суб'єктивно.

Об'єктивним результатом стереотипізації є спрощене, схематичне, інколи близьке до істинного, інколи викривлене, тлумачення дійсності. Таке тлумачення є своєрідним психологічним бар'єром на шляху до подальшого пізнання дійсності. Неповний, односторонній опис факту дійсності, стереотипи, як правило, поєднують із сильними емоційними почуттями (симпатія або антипатія, прийняття або неприйняття), традицією, звичаєм, зразками поведінки та оцінки. Стереотипи сприймаються індивідом некритично, а засвоюються під впливом його соціального оточення. Формування стереотипу здійснюється у процесі безпосередньої взаємодії людини з соціальним середовищем і через пропаганду, навчання, виховання особистості.

Опосередкованою ланкою між метою суспільства та особистості виступає соціальна система.

На підставі того, як індивід стає елементом соціальної організації, інтегрується в суспільство, визначається спроможність соціальної організації впливати на особистість (соціалізувати її), а також її здатність піддаватися впливу інших людей.

4. Основи суспільного життя особистості.

Вивчення природи та специфіки суспільного життя слід починати із вивчення його первинного елемента - людини, людини як особистості. Але людина не народжується особистістю. У процесі життєдіяльності, особливо в ранньому віці, вона набуває всі так чи інакше необхідні соціальні ознаки та риси, котрі допомагають їй жити і діяти в соціальному середовищі, сприймати його і вносити свої впливові корективи у процесі діяльності.

Індивід не має змоги вибрати де, коли і як йому жити. Він застає певне природне та соціальне середовище, змушений пристосовуватися, адаптуватися до його умов. Цей процес "входження" в суспільне життя прийнято називати соціалізацією. Сутність його полягає в освоєнні соціальних ролей (сина, брата, товариша, студента, покупця, пасажира і т. п.) і набутті навичок відповідної ролевої поведінки. Засвоєння і корегування таких навичок стимулюються заохоченням чи осудом з боку оточуючих, через систему соціального контролю. Соціалізація починається з раннього дитинства і відбувається впродовж усього життя, оскільки варіанти ролевої поведінки нескінченні.

Отже, людина постійно відчуває свою повну чи принаймні часткову залежність від інших людей або деперсоналізованих зовнішніх обставин. Вона бачить, що її бажання і прагнення щоразу наштовхуються на певні перешкоди, її можливості в реалізації власної волі і досягнення своєї мети, як правило, обмежені. Вже з дитячого віку вона звикає сприймати навколишній світ людей, як жорстко внормований та детермінований звичаєм, законом або чиясь волею. Тому вирішального значення у вивченні системи дії даних чинників набуває теорія соціалізації.

5. Соціалізація особистості.

Соціалізацією будемо називати процес, в ході якого людська істота з певними біологічними задатками набуває певні якості, необхідні для життєдіяльності в суспільстві. В більш широкому визначенні це поняття розуміють як процес засвоєння індивідом взірців поведінки, психологічних механізмів, соціальних норм та цінностей, які необхідні для успішного функціонування індивіда в даному суспільстві.

Теорія соціалізації встановлює, під впливом яких соціальних факторів створюються певні особливості особи, і самий механізм процесу входження людини від індивідуального до соціального. З цих позицій в систему соціалізації включаються: соціальне пізнання, оволодіння певними навиками практичної діяльності, засвоєння певних норм, позицій, ролей та статусів, вироблення ціннісних орієнтацій та установок, а також включення людини в активну творчу діяльність. Соціалізація включає в себе процеси засвоєння, адаптацію (звикання до нових умов), виховання (цілеспрямована дія на духовну сферу та поведінку індивіда), навчання (оволодіння новими знаннями) - одним словом, засвоєння "правил життя". Іноді, як похідні, сюди відносять і змушнення та дорослішання (соціопсихологічні на фізіологічні процеси формування людини). Таким чином, соціалізація - це не тільки набуття соціальної та економічної самостійності, але і формування особистості. Індивід – це початкова точка цього процесу, а зріла особистість - завершальна.

Процес соціалізації триває все життя, в ньому виділяють кілька "життєвих" циклів (стадій): дотрудовий, трудовий та післятрудоий. В цьому плані соціалізація має діяльний характер.

Залежно від віку особи, умовно визначають три основних етапи соціалізації: первинна (соціалізація дитини, маргінальна (підліткова), стійка цілісна соціалізація (перехід до зрілості). Крім того, кожний період характеризується певними ознаками. Так, у дорослому віці соціалізація націлена на зміну поведінки у новій ситуації, а у дитячому віці акцент робиться на формуванні ціннісної орієнтації. Дорослі, опираючись на власний досвід, здатні лише оцінювати і сприймати їх критично, а діти в змозі лише засвоювати їх. На рис. 1 показано співвідношення засвоєння та набуття соціальних ознак та якостей у процесі соціалізації і

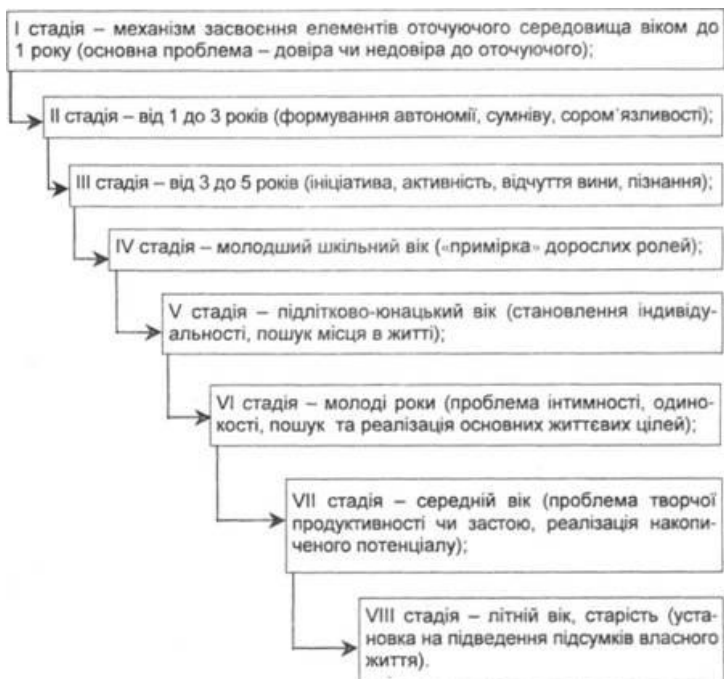
залежно від віку: в ранньому віці - процес засвоєння якостей проходить найбільш інтенсивно, і, як правило, – найбільш важливі життєві, базові ознаки, в більш пізньому віці - навпаки.

Рис. 1

Соціалізація - як цілеспрямований конструктивний процес - повинна починатися в дитинстві, коли майже на 70% формується людська особистість. Якщо запізнитися, можуть розпочатися незворотні процеси. Саме в дитинстві закладається фундамент соціалізації, водночас - це найбільш незахищений її етап. Процес набуття певних соціальних якостей відбувається за чиеюсь сторонньою допомогою – агентів соціалізації (конкретних людей, які відповідальні за навчання та засвоєння культурних норм та соціальних ролей; інститутів соціалізації (заклади, установи, котрі впливають на процес соціалізації та спрямовують його). Оскільки соціалізація поділяється на два види – первинна та вторинна, оскільки і агенти та інститути соціалізації поділяються на первинні (безпосереднє і найближче оточення людини: батьки, родина, близькі, друзі, вчителі та ін., та вторинні (всі ті, хто стоїть у другому, менш важливому ешелоні впливу на людину: представники адміністрації школи, інституту, підприємства, армії, церкви, правоохоронних органів, засобів масової комунікації, різні формальні організації, офіційні заклади).

Соціалізація проходить етапи, які збігаються із так званими життєвими циклами. Вони знаменують важливі віхи в біографії кожної людини. Життєві цикли пов'язані зі зміною соціальних ролей, набуттям нового статусу, зміною способу життя тощо. На цьому базується один із механізмів соціалізації - так звана циклічна теорія соціалізації (згідно зі стадіями чи циклами індивідуального людського розвитку). За цією теорією формування особи проходить відповідно 8 стадій, при кожній із котрих відбувається характерний механізм сприйняття та освоєння соціального середовища:

Дана теорія має соціально-психологічний та віковий аспекти формування людини.

Процес соціалізації іноді суттєво видозмінюється. Це, як правило, пов'язано із переходом людини на нову життєву сходинку, новий життєвий цикл. Людині доводиться багато чому перенавчатися: відходити від попередніх цінностей, норм, ролей, правил поведінки - (десоціалізація) навчанням та засвоєнням нових цінностей, норм, ролей, правил поведінки взамін старих (ресоціалізація). Всі ці підпроцеси загалом входять у структуру багатогранного механізму соціалізації.

Соціологія вивчає соціалізацію в різних аспектах: соціалізація поколінь у конкретно-історичних умовах, індивідів у певних соціально-економічних умовах, вікова соціалізація в умовах конкретного суспільства. Але буде повніше, якщо почнемо вивчення суспільних явищ з умов їх формування: природних, економічних, культурних. Це так званий еволюційний (комплексний) рівень механізму соціалізації (Рис. 2. Фактори формування суспільних відносин).

Рис. 2

Природні. Почнемо з того, що "суспільне життя" – це комплекс явищ, які виникають із взаємодії осіб та груп. "Суспільність" виявляється і в рослинному, і у тваринному світі. У рослин це природний процес еволюції, пристосування до середовища, пряма залежність від умов, і в них немає свідомої дії, намірів. У тварини є зв'язки, пробудження, які є і в людей, на прикладі некоординованих об'єднань (таргани); згуртованості високого типу (мурахи, бджоли,

вовки, леви, мавпи). І оскільки ці зв'язки не визначаються більше ніякими факторами, а тільки природними, то можна виявити і вплив їх на людей.

Початковими основами суспільного життя є біологічні - це особливості людського організму, біологічні потреби, фізіологічні процеси. Основні з них, завдяки яким формувалася людська культура, - це:

- пряма ходьба;
- руки, пальці (до сьогоднішнього дня найуніверсальніший інструмент людської діяльності);
- мозок;
- структура голосу, мова;
- залежність дітей від батьків, турбота останніх;
- пластичність потреб, звичок, розвинута адаптація;
- стійкість та специфічність поведінки (зокрема, статевої), зв'язки.

Існують різні антропологічні теорії, згідно з якими природні умови трактуються як основний фактор у розвитку суспільства.

Географічні умови - це другий комплекс природних умов. Людина, як "зоологічний вид", живе на суші, де існує вплив географічних умов на її діяльність (рельєф, кліматичні та погодні умови). Специфіка цих умов відображає розміщення людей, розселення, стан здоров'я. (Приклад: порівняння специфіки географічних та соціальних умов жителів тундри, пустелі, лісової зони). Існує напрям у соціологічній теорії – географічний детермінізм, який пояснює психіку людини як реакцію на природні географічні умови. (Приклад: порівняння темпераменту іспанця і шведа). Але людина - це творча істота, вона змінює, підкоряє, пристосовує природне середовище. Залежність від географічних умов відчувалася переважно тільки в первісному суспільстві. Тому географічне середовище, хоч і становить основу, але не визначає ходу суспільного життя.

До природних умов можна віднести і демографічні основи: це явища народжуваності, природного приросту, густоти населення; відносний склад певного типу населення (молодь, люди похилого віку). Все це впливає на економічні та соціальні процеси та явища (виробництво, рівень життя). Демографічний процес також визначає певні рамки суспільного життя. Раціонально кількісно регульоване і гігієнічно здорове населення є важливим фактором соціального розвитку.

Соціальні теорії, які вивчають проблему соціального розвитку, чисельність і якість народонаселення, визначаються як концепції демографічного детермінізму. Природні умови є необхідною основою суспільного життя, але не є визначальними.

Інша велика група умов-факторів суспільного життя – це економічні умови. Як біоістота, людина певною мірою залежить від природи, але ця залежність не є визначальною. Людина за своєю суттю творець - вона пристосовується, підкоряє елементи природного середовища, трудиться. Процес цілеспрямованої дії людини, в ході якої вона перетворює елементи природного середовища на засоби задоволення своїх потреб, на необхідні для життя матеріальні блага називається працею. Це постійний та необхідний процес, а тому виробництво матеріальних благ визначає основні процеси суспільного життя. Для того, щоб перетворити елемент природи на певну і потрібну, гідну форму для користування, споживання, людина приводить у дію всі свої природні сили: руки, пальці, голову. Діючи на природу, вона і соціально видозмінюється. Сам процес виробництва включає в себе:

- цілеспрямовану діяльність людини;
- предмет, який виробляється;
- знаряддя, яким керується.

Знаряддя праці в історичному розвитку під дією людини видозмінювалися; змінювалися і люди, які займалися цими знаряддями. Але процес виробництва - це не тільки рівень розвитку, в цьому процесі люди взаємодіяли між собою вступали в певні стосунки, взаємозв'язки. Так формувалися виробничо-економічні відносини - система зв'язків і залежностей, в якій люди зайняті в процесі виробництва, обміну, споживання. Економічні відносини - той спосіб, яким люди певного суспільства виробляють засоби до життя та обмінюються продуктами (оскільки

існує поділ праці). Люди, займаючись виробництвом, вступають у певні суспільні та політичні стосунки.

Виробничо-економічні відносини перевтілювалися на певну основу - відносини людей до знарядь виробництва (форма власності). У процесі історико-економічного розвитку одні оволодівали засобами, інші - пропонували робочу силу (фізична сила, уміння, знання). Звідси – йшов поділ людей на суспільні класи, прошарки. Задоволення природних благ спричинило формування інститутів виробництва, обміну та споживання, певну систему відносин, які, в свою чергу, породили різні форми спільності людей.

Культурні основи - це третій комплекс факторів, що визначає явища та процеси суспільного життя.

Вплив культури на суспільне життя виражається, перш за все, через соціалізацію та формування окремої особи, а також через формування та розвиток кожної окремої епохи в процесі історичного розвитку суспільства, котра, в свою чергу, і окреслює відтінок та характер соціалізації. Найбільш повно місце і роль феномену культури реалізується завдяки важливим соціальним функціям, котрі культура виконувала і виконує в суспільстві. Кожний індивід стає, членом суспільства, а головне - особистістю тільки в процесі соціалізації, завдяки засвоєнню знань, умінь, навиків, мови, цінностей, норм, традицій, правил поведінки своєї соціальної групи і всього суспільства в цілому. Культура консолідує, спаює, інтегрує людей, забезпечує цілісність суспільства.

Схематично соціалізацію можна зобразити як систему "дитина – сім'я - людина". Саме в сім'ї дитина набуває перших ознак суспільного життя. Людина формується в процесі виховання. Дитина навчається, сприймає та набуває певних рис, знань та навиків.

Створення та введення системи цінностей - інша форма впливу культури. Культура встановлює систему цінностей, визначає критерії. Сюди можна віднести не тільки навчання культурним нормам та освоєння соціальних ролей, але і передачу від батьків дітям соціальних цінностей, уявлень про те, що таке добро та зло, добре та погане тощо. Людина перш за все характеризується біологічними потребами, і їх вона задовольняє. В подальшому механізмі задоволення потреб виникають інтереси, цінності, бо реалізуються вони різними шляхами, засобами, методами - формується вибір в інтересах і засобах.

У таких ситуаціях вступають в дію цінності, шкала цінностей - ті "предмети" (матеріальні і духовні), які забезпечують особі внутрішню рівновагу, або ті, які необхідні для задоволення потреб, підтримки внутрішньої рівноваги. Це – важливий фактор поведінки. Завдяки ієрархії цінностей людина по-різному виявляє своє ставлення, поводить себе, реагує. Створюється комбінація її дій в різних ситуаціях. Цінності створюються і розвиваються в ході розвитку культури. Вони набуваються в суспільному житті - в ході соціалізації. Розвивається людина - формується її система цінностей. Розвинута система цінностей - результат правильної соціалізації. Система цінностей визначає вибір засобів задоволення потреб, інтересів, визначає напрями в потребах. А як саме модифікується система цінностей в різних ситуаціях, це і визнається "взірцями" дій, поведінки, які встановлені в рамках певної культури.

Взірці діяльності та взірці поведінки також є елементами механізму формування та функціонування суспільних відносин. Взірці поведінки – це певні схеми поведінки, що застосовуються в певних ситуаціях, тобто: "як належить себе поводити та діяти в різних умовах та ситуаціях". Взірець поведінки виражає певну встановлену та прийнятну в даній культурі регулярність ходу явищ. Це - встановлена схема суспільної поведінки. Це - бажана модель, пов'язана з цінностями, які треба прийняти. Прийняті моделі стають стилем, принципом, певним чином діють на організацію людських спільностей.

Остаточно на формування особи культура справляє впливову дію через створення та функціонування соціальних інститутів, соціальних систем. У процесі суспільного розвитку історично сформувалися форми організації спільної діяльності людей, згідно з якими останні в процесі своєї життєдіяльності при взаємних діях користуються (і повинні) прийнятими соціальними нормами та соціально- культурними зразками, що визначають сталі форми соціальної поведінки. Ці норми і зразки людина не обирає, а закріплює їх і діє згідно з ними.

Соціалізація, встановлення цінностей, взірців і моделей, інституційні чинники - найважливіші способи впливу культури на хід суспільного життя. Разом з економічними основами вона дає людям символи, цінності, визначає, а також відповідає на потреби, після задоволення основних біологічних потреб. У ході соціалізації індивід відіграє як пасивну (засвоєння соціального досвіду, сприйняття цінностей), так і активну роль (формування певної системи орієнтацій, установок).

Процес соціалізації в соціології розглядається і як двоєдиний процес інтернального та екстернального характеру дії індивіда. Інтернальність у поведінці людини виявляється у трансформації зовнішніх факторів соціального середовища у внутрішні процеси свідомості і орієнтацію особи на зовнішні впливові життєві фактори як на домінуючі. Екстернальність виявляється в об'єктивації зовнішнього світу людини в її практичній діяльності, а система власних проявів свідомої дії із зовнішнім світом є домінуючою ознакою. Таким чином, культура - це те, що засвоюється людиною в процесі соціалізації. А соціалізація - це те, як засвоюється людиною культура. Це одночасно і механізм, і процес.

6. Етапи та моделі соціалізації.

Перед вченими завжди поставала проблема: чи існують певні основні елементи, які становлять "природу людини", яка постійно визначає поведінку людей. Вираз "людська природа" визначають у багатьох типах-концепціях. Сутність особистості в різні часи і по-різному трактувалася представниками філософських традицій та соціологічних шкіл. Згідно з давньогрецькою культурною традицією людина відмінна від тварини завдяки такій ознаці, як розумність. За часів зародження християнства сформувалося трактування людини як божественного начала, своєрідна святиня. Натуралістичний позитивістський підхід відкидає відмінність між твариною та людиною, визначаючи її (людину) як особливий різновид тварин з найбільшою сукупністю природних ознак, розвиненішими інстинктами та вабленнями. Марксистська соціологія головним у людині окреслила соціальну якість. Представники психологічного напрямку домінуючою рисою в людині окреслили психічні ознаки. Біхевіористи (від слова поведінка) пояснювали поведінку людини та її соціальні дії як сукупність реакцій на стимули. Таким чином, "людську природу" можна виокреслити загалом у трьох напрямках:

- як вроджена, первинна біопсихічна конституція;
- як сукупність стійких сил і властивостей, які визначаються певними психологічними законами;
- ні біологічна, ні психічна структура, а своєрідна конституція, яка виявляється в культурних цінностях, моральних ідеалах.

Людина не наділена людською природою при народженні, вона володіє нею тільки в процесі спільної соціальної діяльності, а в ізоляції - вона ніхто. Особистість людини - це інтеграція (об'єднання) біогенних, психогенних і соціогенних елементів. Біогенні - це нервова система, процеси обміну, побудження (голод, жага), анатомічні особливості, розвиток організму. До психогенних елементів відносять: пам'ять, характер, почуття, волю, уяву, інтелект. Соціогенні - механізм свідомого сприйняття та освоєння навколишнього середовища. Люди, котрі формувалися в природних умовах без будь-якого спілкування чи контакту з соціальним середовищем, ніколи не зможуть жити і діяти в суспільстві і повноправно називатися людьми. Їх називають феральними людьми. Вони - продукт соціальної ізоляції. Соціальне середовище, котре відіграє головну роль у перевтіленні біологічної істоти в соціальну, випало із процесу соціалізації на ранньому етапі або взагалі (досить пригадати приклади літературних героїв "Тарзана", "Мауглі").

Існує ряд теорій, концепцій розвитку людини, суспільства. В основу кожної моделі соціалізації покладена та чи інша теорія. Однією із розповсюджених моделей, котра базується на теорії психоаналізу З. Фрейда, є трактування соціалізації як розвитку особистого контролю на основі трьох рівнів:

- рівень безсвідомих інстинктивних пробуджень "id" ("воно"), котрі визначають рухомі сили особи;
- рівень "я" ("ego") – це центральна частина особи, яка контролює сліпі сили "id" і задовольняє їх згідно з потребами навколишнього світу; це організована складова частина особи, яка містить функції: сприйняття, навчання, пам'яті, мислення;
- "над я" ("супер я", "super ego") - це комплекс моральних рис, норм поведінки, завдяки чому "над я" встановлює моральні норми для "я" і контролює дію "я" в рамках цих норм.

На думку З. Фрейда, у психіці людини постійно виявляються конфлікти між свідомістю, котрій доводиться витримувати зіткнення та натиск реальності, і підсвідомістю, яка "керується" принципом задоволення ("робити лише те, що мені сподобається"). Щоб запобігти напрузі, можна сказати, природа подарувала людині дивну властивість, котра, діючи безсвідомо, придушує, витісняє, викриває все те, що не відповідає вимогам морального "цензора". Механізмами соціалізації згідно з концепцією З. Фрейда є:

*1: {У деяких виданнях останнім часом це прізвище передається як З. Фройд.}

- імітація (спроби дитини копіювати та наслідувати поведінку дорослих);
- ідентифікація (засвоєння поведінки дорослих, соціальних цінностей і норм, як своїх власних);
- відчуття сорому, і вини (заборони та придушення моделей та взірців бажаної поведінки).

Інша модель розуміння суспільства з позицій дослідження закономірностей взаємодії суспільства, людини, економічних і соціальних факторів, є теорія "соціально-історичного детермінізму" або соціально-історична теорія суспільства, де історія трактується як діяльність людини, яка має на меті свої цілі.

У так званій теорії соціалізації міжособистісного спілкування (Ч. Кулі, Дж. Мід) формування особи подається як комплекс уявлень про себе, створений з оцінки іншої людини про неї. Інтегрований комплекс цих елементів - створює особу. Керуючий елемент цієї теорії ("Я-теорія", або теорія "дзеркального Я") - "відображене Я". Останнє складається з трьох елементів:

- "уявлення про те, як бачать нас інші";
- "уявлення про те, як сприймають, оцінюють нашу поведінку, діяльність";
- "реакція на ці уявні оцінки у вигляді роздумів, задоволення, сорому".

Те, що ми бачимо у так званому "соціальному" дзеркалі" - це суть реакції на нашу поведінку оточуючих. Ми постійно розмірковуємо про те: "що про нас думають інші", "яким я виглядаю з боку", "як вони будуть реагувати на той чи інший мій вчинок". Відповідно і вносяться корективи у власні дії. І ці розмірковування не залишають нас все життя. Наше "я" - це не тільки стан, але і структура, і процес. На соціально-психологічному рівні становлення соціального "Я" проходить через інтерналізацію (перетворення зовнішніх норм у внутрішні правила поведінки) культурних норм та соціальних цінностей.

В іншій моделі (модель "інкультурації" В. Малиновського, Ф. Боаса) соціалізація розглядається як процес передачі культурної спадщини.

Заслуговує на увагу системна, або так звана "адаптивно-розвиваюча" концепція соціалізації (М. Лукашевич). І хоч постулати її не нові, однак вона досить комплексно підводить до трактування механізму соціалізації, як функціонуючу все життя взаємодію людини із навколишнім світом шляхом зміни адаптації в кожній із сфер та життєвих циклів її життєдіяльності.

Всі моделі та підходи немає потреби розглядати. Не всі вони комплексно та системно виявляють механізм соціалізації.